

Debreceni Egyetem, Szociológia és
Szociálpolitika Tanszék

Horizontális és vertikális szegregáció az oktatásban nemek szerint

Bár a nők sok tekintetben elérték az egyenlőséget az oktatásban, a horizontális és vertikális szegregáció még mindig hátrányos helyzetbe hozza őket. A horizontális szegregáció szerint a nők eltérő képzési területeken tanulnak, amit a munkaerőpiac kevésbé értékel, a vertikális szegregáció szerint pedig arányuk kisebb az oktatás legfelsőbb szintjein (PhD képzés, egyetemi oktatók), ami szintén az alacsonyabb keresetek egyik forrása. A tanulmány a „Regionális egyetem” kutatás adatai segítségével vizsgálja a felsőoktatásban nemek szerint jelen lévő horizontális és vertikális szegregáció egy-egy szeletét, emellett megnézzük azt is, hogy a „nőies” és „férfias”, illetve az egyetemi és főiskolai karokon milyen a fiúk és lányok társadalmi háttere.

A horizontális és vertikális szegregáció jelensége megfigyelhető a munkaerőpiacon is (a horizontális szegregáció szerint a foglalkozások egyre inkább az „elnőiesedés” és „elférfiasodás” felé haladnak, a vertikális szegregáció szerint pedig a nők kevésbé töltnek be vezető pozíciókat), de ennek hátterében állhat az, hogy már a képzésben megjelenik a szegregáció. Az oktatási utak eltérnek a nők és férfiak esetén, az oktatásban is vannak tipikus női (például pedagógusképzés) és férfi (mérnöki, informatikai, fizikusi képzés) területek.

A horizontális és vertikális szegregáció okainál az eltérő szocializációra gyanakodhatunk. Mind a szülőknek, mind a tanároknak más elvárásaik vannak a lányokkal, mint a fiúkkal, és ez önbeteljesítő jóslattá válik. Lányoktól jobb olvasási, a fiúktól jobb matematikai készségeket várnak el. A tanárok, ha egy lány jó matematikában, ezt a szorgalommal magyarázzák, míg ha egy fiú jó, ott a jó képességeket hangsúlyozzák. Ez okozhatja később egyes pályák feminizálódását. A fiúk a sikert saját képességeiknek, a kudarcot külső okoknak, a lányok viszont a sikert váratlan eredménynek, a kudarcot saját belső okoknak tulajdonítják. A lányok kisebb önbizalmuk miatt is kevésbé mennek magas presztizsű állásokba (Kovács, 2007).

Nemcsak az eltérő szocializáció okozza az eltérő tanulási utakat. A lányokra jellemző az erősebb verbalizáltság, logikai memória és a kreativitás bizonyos fajtái, a fiúkra pedig a jobb analitikus, aritmetikai, matematikai kézség, és a kreativitás analitikus gondolkodást követő ágaiban jobb teljesítmény. Mindezek a készségek másra használhatóak, de egyik nem sem jobb az intellektuális teljesítményekben, mint a másik, csak az intellektuális teljesítmény iránya más (H. Sas, 1984).

Összességében a nők a tudományos életben a szegregáció három formájával találják szemben magukat: a nők csak néhány területen vannak jelentős arányban, a nők kevésbé jutnak el magasabb pozícióig, és végül kedvezőtlenebb foglalkoztatási formákban dolgoznak (szerződéses állás, rövid időtartamú munkaszerződés, félállású foglalkoztatás). Emiatt a kereseteik is alacsonyabbak (Haraszthy és Hrubos, 2002).

Fontos hangsúlyozni, hogy a szegregáció összességében negatív hatással van a nők érvényesülésére, mivel a lányok alacsonyabb presztízsű szakokon tanulnak, és kevésbé elismert pályákra készülnek, ahol kisebb a várható jövedelem (*Jacobs, 1996*).

A nemek szerinti horizontális szegregáció az oktatásban

A horizontális szegregáció a felsőoktatásban a fejlett országokban időben nagyjából állandó, annak ellenére, hogy a nők aránya folyamatosan nőtt a felsőoktatásban. Ez összhangban van a munkaerőpiaci trendekkel. A foglalkozásbeli szegregáció ott is alig változik, annak ellenére, hogy összességében nőtt a nők foglalkoztatottsága (*Bradley, 2000*). A szegregáció kicsit csökkent 1960 és 1980 között, de azóta stagnál (*Jacobs, 1996*). A lányok aránya magas a pedagógus-, az egészségügyi szakember- és a pszichológiaképzésben, fiúk aránya pedig magas a mérnöki, fizikusi és informatikus területen (*Freeman, 2004, Bae és mtsai, 2000*).

Az USA-ban az 1990-es években kb. 30 százalékban tért el a fiúk és lányok felsőoktatási tanulmányainak jellege. Az 1960-as években a nők aránya 70 százalék feletti volt az oktatás, képzőművészet, ápolás, történelem és háztartástan területén, az 1990-es években pedig már a természettudományban (főleg a kémia és biológia területén, és nem a fizikusi képzésben) is 50 százalék feletti az arányuk. A mérnöki képzésekben azonban arányuk csak 14 százalék (*Jacobs, 1996*).

Matematikus, fizikus, mérnök és informatikus pályákra kevesebb lány készül, Spelke szerint azonban a jogi és közgazdasági képzésekben régen a fiúk voltak többségben, míg ma már a lányok túlsúlya jellemző, tehát a szakválasztási tendenciák még változhatnak. Nincs biológiai alapja a lányok más irányú pályaválasztásának (*Spelke, 2005*). Annak hátterében, hogy ma kevés a nő a műszaki és tudományos pályákon, az eltérő karrierorientáció, a szülői hatások, a pszichológiai akadályok, a társadalmi támogatás hiánya és az összességében kevés férőhely a tudományos pályákon állhatnak (*Jacobs, 1996*). Megfigyelhető az is, hogy a horizontális szegregáció nemeként nagyobb az alacsony státúszú diákok körében (*Bourdieu és Passeron, 1977*).

Érdekes kérdés, hogy milyen a szülői szerepminták hatása a nemileg nem tipikus oktatási utak választására. Dryler eredményei szerint, ha a szülők gender-atipikus oktatásban (foglalkozásban) vettek részt, a gyerekek is nagyobb arányban választanak ilyen atipikus programot a középfokú képzés felsőbb éveiben, de ez csak a fiúkra jellemző (a lányoknál nincs ilyen összefüggés). Emellett a magasabb iskolai végzettség a nemi egyenlőség nagyobb elfogadásával jár, és így a jobb társadalmi hátterű diákok nagyobb arányban választanak atipikus oktatási utakat (*Dryler, 1998*).

A lányok pályaaorientációja mindazonáltal hagyományos maradt mind a fejlődő, mind a fejlett országokban. A hagyományosan nőies pályák választása magas a lányok körében az olyan országokban is (skandináv országok, Hollandia), ahol erősek a „nem-semleges” oktatáskorszerűsítési törekvések. A középfokú oktatásban a lányok a háztartási, családgondozási feladatokhoz közelálló foglalkozásokat és az egészségügyet választják nagy arányban, míg a fiúk az ipari és mezőgazdasági foglalkozásokat. Felsőfokon pedig a korábban is magas nőarányú szakirányok (tanár és humán szakok) elnöiesedése tovább fokozódik, de napjainkban a művészeti, orvosi és jogi karokon is több a lány (*Koncz, 1996*).

A horizontális szegregáció megfigyelhető a szakmunkásképzésben is. A pénzügyi, számviteli, irodai és az egészségügyi-szociális területen szinte kizárólag nők tanulnak, de a kereskedelmi területen is 60 százalék feletti az arányuk, míg az ipari, mezőgazdasági, közlekedési területeken csak 25 százalék körüli (*Hrubos, 1996*). Az érettségit adó középfokú képzésben megfigyelhető a gimnáziumok lánytöbblete, a sakközépisiskolák esetén pedig szintén a fenti szakmákra felkészítő képzések közti egyenlőtlen megoszlás (*Hrubos, 1996*).

Magyarországon a lányok iskolázottságban utolérték, sőt túlszámnyalták a fiúkat, de eltérő irányú tanulási utakat jártak be. Felsőfokon a természettudományos, a műszaki, illetve az agrárvégzettség inkább a fiúkra, míg a tanár, a bölcsész és társadalomtudományos végzettség inkább a lányokra jellemző. A nők a felsőfokon összességében többségben vannak, de kevésbé orientálódnak a középiskolában a természettudományok és a matematika felé, ezért kevesebbnek lesz ilyen diplomája is. Megfigyelhető az is, hogy a lányok a fiúknál kevesebben törekednek tudományos pályára (Keller és Mártonfi, 2006; Oktatási körkép, 2005).

Felsőfokon hazánkban az átlagosnál kevesebb nőt találunk a műszaki főiskolai és egyetemi szakokon, az alapítványi főiskolákon, a testnevelési, katonai, nemzetvédelmi, rendőrtisztai képzéseken, de megfigyelhető, hogy már a nagy presztízsű egyetemi karokon (például jogi, orvosi, közgazdasági) is a lányok vannak többségben, és a tudományegyetemen is 60 százalék körüli a lányok aránya. A tanár-, tanító- és óvónőképzőkben továbbra is jellemző a lányok túlsúlya, itt 70 százalék feletti az arányuk. A mérnöki tudományok területén azonban továbbra is kiugróan alacsony a nők aránya. Érdekes jelenség, hogy a matematika és statisztika területén a nők aránya 2005-ben megközelítette a 40 százalékot, és ez az arány feltehetőleg tovább emelkedik (Palasik, 2006).

A Budapesti Műszaki Egyetemen az 1970-es évek közepétől – kisebb ingadozásoktól eltekintve – emelkedik a lányok aránya, de 2004-ben is csak 23,2 százalék (Palasik, 2006). A műszaki pályát választó nőknél megfigyelhető, hogy a szülőknél, de különösen az anyáknak nagy arányban volt mérnöki diplomája, tehát a családi tradíciók közrejátszanak az ilyen pályán tanuló lányok továbbtanulási döntésében. A műszaki területen dolgozó nők jó részének a férje is műszaki pályán van. A műszaki egyetemi képzésben fokozatosan nő a női oktatók száma, és felsőbb beosztásban is egyre több nőt találunk (Rajkó, 2002).

Magyarországon a felsőoktatásban a tanulmányi ágak szerinti szegregáció jelen van napjainkban, de korábban is megfigyelhető volt (Tornyai, 2008, Hrubos, 2001a; 2001c). Azonban az 1990-es években nőtt a nők aránya a műszaki, természettudományi, jogi, mezőgazdasági és állatorvosi területeken, és kissé csökkent a bölcsész-, tanár-, tanító- és óvónőképzésben, tehát a horizontális szegregáció időben csökken (Hrubos, 2001b).

1. táblázat. Nappali tagozatos egyetemi, főiskolai hallgatók nemek szerinti megoszlása képzési területenként (%), 1990, 2004

Szakcsoport	1990, férfi	1990, nő	2004, férfi	2004, nő
Műszaki	84,3	15,7	76,7	23,3
Informatikai	n.a.	n.a.	86,6	13,4
Mezőgazdasági	68,4	31,6	49,0	51,0
Egészségügyi	40,3	59,7	31,4	68,6
Közgazdasági	41,0	59,0	37,2	62,8
Jogi és szociális-igazgatási	46,2	53,8	39,3	60,7
Bölcsészeti	30,0	70,0	28,6	71,4
Természettudományi	58,6	41,4	49,0	51,0
Gyógyypedagógiai	8,6	91,4	2,5	97,5
Testkulturális	55,9	44,1	59,0	41,0
Tanító- és óvónőképzés	9	91,0	10,4	89,6
Művészeti	46,2	53,8	43,3	56,7
Szociális	n.a.	n.a.	21,9	78,1
Rendvédelmi	79,0	21,0	68,3	31,7
Katonai	100	0	82,8	17,2
Hitéleti	79,4	20,6	52,1	47,9
Összesen	51,2	48,8	45,8	54,2

Forrás: Bukodi és mtsai, 2005 (szerkesztett)

Az 1. táblázat szerint is 1990 és 2004 között kissé csökkent a horizontális szegregáció a felsőoktatásban, nőtt a nők aránya a műszaki, mezőgazdasági, természettudományi, rendvédelmi, katonai, hitéleti szakcsoportban, tehát a nők beáramlása figyelhető meg a férfiak által eddig uralt területekre is. Ezzel párhuzamosan egy kicsit csökkent az arányuk a tanító és óvónőképzésben, de folytatódik az elnőiesedés az egészségügyi, jogi, szociális-igazgatási és közgazdasági területen.

2. táblázat. A nappali tagozatos egyetemi doktori (PhD) képzés és a mesterképzés (DLA) hallgatói nemek és képzési terület szerinti megoszlásba, 2004 (%)

Képzési terület	Férfi	Nő
Tanárképzés, oktatástudomány	47,3	52,7
Művészetek	42,9	57,1
Humán tudományok	39,6	60,4
Társadalomtudományok	49,2	50,8
Gazdaság és irányítás	47,4	52,6
Jog	56,7	43,3
Természettudományok	59,6	40,4
Informatika	90,9	9,1
Műszaki tudományok	72,6	27,4
Mezőgazdaság, állategészségügy	51,4	48,6
Egészségügy, szociális gondoskodás	49,5	50,5
Szolgáltatás	37,4	62,6
Összesen	54,2	45,8

Forrás: Bukodi és mtsai, 2005 (szerkesztett)

Ahogy azt a 2. táblázat alapján látjuk, a PhD és DLA képzésben is jelen van a horizontális szegregáció. Adataink szerint a képzésben a nők jelentős többségben vannak a művészetek, a humántudományok és a szolgáltatások, és kisebbségben vannak a jog, a természettudományok, az informatika és a műszaki tudományok terén (ez utóbbi kettőben arányuk csak 9–27 százalék).

Hrubos (2001c) adatai szerint az is megfigyelhető, hogy az 1990-es években nőtt a lányok aránya a PhD képzésben a bölcsészettudományi, a közgazdaságtudományi és az agrártudományi programokban. Eszerint tehát a bölcsész- és közgazdász-képzés elnőiesedése a PhD képzésben tovább folytatódott, mivel azonban az agrárképzésben is nőtt a lányok aránya, ez kissé csökkentette a horizontális szegregációt.

Horizontális szegregáció megfigyelhető a felsőoktatásban az oktatók között is: vannak nőies és férfias tudományágak. Az ezredfordulón a Szegedi Tudományegyetemen legkevesebb női oktató a jogi karon (27 százalék) és a természettudományi karon (22 százalék) volt. Megfigyelhető azonban, hogy a mezőgazdasági és élelmiszeripari főiskolai karokon viszonylag magas a nők aránya. A tanárképzés volt az egyetlen terület, ahol 50 százalék feletti arányban szerepeltek női oktatók (51,4 százalékkal), az orvosi- és bölcsészkarokon pedig 40 százalék körüli az arányuk (Kissné, 2005).

A kutató és fejlesztő nők és férfiak körében is jelen van a horizontális szegregáció. Műszaki pályán csak 20 százalék, míg egészségügyi és pedagógiai területen 43–45 százalék a nők aránya. Az MTA doktorok és kandidátusok között a nők a legkisebb arányban a műszaki tudományokban, és legnagyobb arányban a társadalomtudományokban vannak jelen, de az orvostudományi területen is viszonylag magas az arányuk (Haraszthy és Hrubos, 2002).

A nemek szerinti vertikális szegregáció az oktatásban

A vertikális szegregáció jelensége az oktatásban nemenként három formában is jelen van: egyrészt az oktatási szinteken felfelé haladva csökken a lányok aránya (bár ez napjainkban Magyarországon a nappali PhD képzésben is már körülbelül 50 százalék a), emellett arányuk kisebb az elitintézményekben, és nagyobb az alacsonyabb szintet képviselő esti és levelező képzésben, valamint az 1990-as évekig Magyarországon nagyobb arányban tanultak főiskolán, mint egyetemen. A vertikális szegregáció harmadik jele, hogy a nők aránya csökken a felsőoktatásban az oktatók és kutatók között, ha egyre magasabb szintet (beosztást) tekintünk.

A fejlett országokban a felsőoktatásban a lányok vannak többségben, a doktori képzésben kiegyenlítettek a nemi arányok, a felsőoktatási oktatók között már a férfiak vannak többségben, és a ranglétrán felfelé haladva az oktatók között egyre csökken a nők aránya. Emellett az elit iskolákban kevesebb a lány, az esti és levelező képzésben pedig több (Jacobs, 1996; 1999).

Hazánkban középfokon a szakmunkásképzésben férfituólsúly van, míg a szakközépiskolákban hasonló a fiúk és lányok aránya. A gimnáziumokban a lányok vannak többségben, de a nagy presztízsű intézményekbe nagyobb eséllyel kerülnek be a fiúk, mint a lányok. Az 1990-es években még megfigyelhető volt a vertikális szegregáció is nemek szerint abban a vonatkozásban, hogy az átlaghoz képest a fiúk nagyobb arányban jutottak be az állami egyetemekre, míg állami főiskolákba és a levelező képzésbe a lányok kerültek be nagyobb arányban (Liskó, 2003).

Magyarországon az 1990-s években a lányok és fiúk eltérő arányban iratkoztak be a különböző státuszú felsőfokú intézményekbe, tehát a vertikális szegregáció jelen volt (Hrubos, 2001a). Megfigyelhető volt azonban, hogy míg a nők aránya a felsőoktatásban folyamatosan emelkedett, beáramlásuk az egyetemi szintű programokba erősebb volt, mint a főiskolákra, tehát a vertikális szegregáció időben csökkent (Hrubos, 2001b).

Amerikai eredmények (Jacobs, 1999) szerint a nők aránya az elitiskolákban alacsonyabb, mint a férfiaké, és a különbség időben nem sokat változott (az 1970-es években csökkent a különbség, de az 1980-as évek óta egy szinten áll). (1) Az eredmények szerint a jelenség hátterében az áll, hogy műszaki pályára kevesebb nő készül, ezek általában elit intézmények, míg a tanári pályán több a nő, és ezek alacsonyabb státuszú intézmények. A másik ok, hogy a levelező és esti képzésben nagyobb a lányok aránya, és ahol van ilyen képzés, azok általában alacsonyabb presztízsű intézmények. A szerző vizsgálatában többváltozós módszerekkel kimutatta, hogy a két magyarázó tényező (mérnöki vs. tanári diploma, levelező vs. nappali képzés) bevonása után már nem szignifikáns a nem hatása az elit iskola választására.

A nők aránya az oktatók között az oktatás szintjein felfelé haladva csökken. Mind a fejlődő, mind a fejlett országokban jellemző a pedagógus pálya elnöiesedése, de az egyetemi oktatók között továbbra is kevesebb a nő, bár arányuk növekvő trendet mutat. Az 1990-es években az egyetemi oktatók között különösen a docensek és egyetemi tanárok között találunk kevesebb nőt (Koncz, 1996).

Tornyai adatai szerint az 1990-es évek végén az EU tagállamaiban, illetve 2001 és 2005 között Magyarországon a férfiak és nők megoszlása az egyetemi ranglétrán tipikusan egy „olló” diagram szerint alakult (lásd: Tornyai, 2008; 2009). A diákok között még több volt a lány, a PhD hallgatók között kiegyenlítettek voltak a nemi arányok, az egyetemi oktatókon belül a tanársegédek és adjunktusok körében már kisebb (30–40 százalék) volt a nők aránya, és végül a docensek és egyetemi tanárok körében a nők már nagy kisebbségben voltak (Tornyai, 2008; 2009). Ezt a jelenséget „női oktatási piramis”-ként is jellemezhetjük (Kissné, 2002; 2005; Koncz, 1985).

3. táblázat. Az egyetemi és főiskolai oktatók beosztás szerint, 2007

Beosztás	Nők aránya (%)
Egyetemi tanár	8,3
Docens	26,0
Adjunktus	28,1
Tanársegéd	24,1

Forrás: *Nők és férfiak Magyarországon, 2007*

A 2007-es adatok (3. táblázat) szerint azonban az egyetemi ranglétrán az alsó három beosztásban (tanársegéd, adjunktus, docens) hasonló (bár a férfiakhoz képest jóval alacsonyabb) a nők aránya, és csak az egyetemi tanároknál csökken le drasztikusan. Érdekes jelenség az is, hogy az adjunktusok és tanársegédek között Tornyai 2005-ös adataihoz képest 30 százalékkal alá csökkent a nők aránya, pedig a PhD képzésben emelkedő arányban vannak a nők. (2) Az azonban, hogy a docensek között is már 26 százalékkal a nők aránya, előrevetíti, hogy a ranglétra legfelsőbb fokára (egyetemi tanár) is feltehetőleg több nő fog eljutni a következő években.

Figyelemre méltó jelenség, hogy Magyarországon az állami és magán felsőoktatási intézmények élén 70 rektor dolgozik, akik közül csak 7 nő, és ők sem a frekvencián, nagy presztízsű egyetemeken élnek (Női rektorok Európában, 2008).

A két világháború között Magyarországon a *Magyar Tudóslexikon* csupán 10 nőt tartott számon, és érdekes jelenség, hogy ezek a tudós asszonyok inkább a „férfias tudományokban” (matematikus, építész, fizikus, biofizikus, vegyész, filozófus) jeleskedtek. A nők aránya a felsőoktatási oktatók között ekkor még elenyésző, például a Szegedi Tudományegyetemen 1921 és 1945 között összesen 23 nő dolgozott tanársegédi vagy ennél rangosabb munkakörökben (Kissné, 2002).

Az 1970-es években a kutatók 22 százaléka, 1980-ban pedig 27 százaléka nő volt. A kutatónők nagyobb arányban származtak értelmiségi apától, mint a férfiak, és a gyerekszám az értelmiségi nőknél tradicionálisan alacsony. Az 1990-es években a kutatás és fejlesztés területén a nők aránya 28 százalékkal körüli, ezen belül a társadalomtudományokban 40 százalékkal, az orvoslásban 34 százalékkal, a mérnöki tudományokban 23 százalékkal. A tudományos fokozattal rendelkező nők aránya 1997-ben 18,3 százalékkal volt (Faragó, 2000).

4. táblázat. A nők aránya a kutatók és fejlesztők között, 1980–2007

Év	Nők aránya (%)
1980	27,0
1990	28,1
2000	34,2
2003	35,1
2007	33,5

Forrás: *Nők és férfiak Magyarországon, 2007*

4. táblázat adatai szerint hazánkban a kutató nők aránya az 1990-es évek elején markánsan megnőtt, de azóta egy szinten áll, arányuk körülbelül egy harmad. (Ezt más elemzések is kimutatták, lásd például: Tornyai, 2009; Haraszthy és Hrubos, 2002). Napjainkban a kutatók 34 százaléka nő, de inkább az alacsony presztízsű, kisebb fizetéssel járó kutatói állásokat töltik be (Női rektorok Európában, 2008).

A nők a tudományos képzésben és kutatásban lemaradásban vannak, a ranglétrán felfelé haladva egyre kevesebb a nő, a tudományos pályát napjainkban is viszonylag kevés

nő választja. Ennek egyik oka a tradicionális munkamegosztás és a nők által betöltött klasszikus anya- és feleség-szerep (a nők feladata a gyerekeknvelés, a háztartási munka, a nő alárendeli szakmai előmenetelét a férfinak). A nők előmenetelét gátló további tényező a hatalom maskulin jellege (a férfiak a vezető beosztásúak, még akkor is, ha a nőkkel azonos végzettségük, képesítésük, szaktudásuk van). Jelen vannak emellett belső akadályok is: a nőknek kisebb az önbizalmuk, elfogadják a tradicionális szerepeket, a nők a családi feladatoknak alárendelik a munkahelyi karriert, és a nőkre jellemző a konfliktuskerülő magatartás. Végül számítanak az anyagi tényezők is (a háztartási-családi feladatokat segítő infrastruktúra fejletlensége) (Kissné, 2002; 2005; Tornyai, 2009).

Az MTA doktorok között az 1990-es években 8–15 százalék közötti a nők aránya (az arányok időben ingadoznak), a kandidátusoknak pedig mintegy 25–30 százaléka nő (Haraszthy és Hrubos, 2002). 2005-ben a Magyar Tudományos Akadémia rendes vagy levelező tagjainak csak 3,5 százaléka volt nő (11 fő), később 18-ra emelkedett a számuk, de az arányuk így is csak 5,5 százalék (Női rektorok Európában, 2008). Tudományos minősítésben tehát lemaradásban vannak a nők, és tudományterületenként is különbségek vannak, a bölcsészet- és társadalomtudományokban magas a tudományos fokozatot szerző nők aránya, míg a természettudományi és műszaki területen alacsony (Bolyán, 2001; Kissné, 2002). Az 1990-es évek végére a minősített kutatóknak csak 20 százaléka nő (Haraszthy és Hrubos, 2002).

A vertikális és horizontális szegregációt a felsőoktatásban több országban együttesen vizsgálták amerikai kutatók (Charles és Bradley, 2002). Országoként létrehoztak szegregációs indexeket, és három makrotényező hatását vizsgálták a szegregáció alakulására. Az első a nemi egyenlőség eszméjének elterjedtsége országoként (illetve ennek ellentettje: a hagyományos nemi szerepekkel való azonosulás), a második az oktatási rendszer jellege (strukturális különbözőségek az országok között: a nem egyetemi felsőfokú képzések elterjedtsége, a felsőfokú képzés kiterjedtsége, a nők aránya a képzésben), a harmadik faktor pedig a női foglalkoztatás szintje országoként. Eredményeik szerint a nemi egyenlőség eszméjének terjedése pozitívan hatott a nők arányára az elitképzésben, illetve ahol kiterjedtebb volt a nem egyetemi felsőfokú képzés, ott több nő volt a nem elit szektorban. Kimutatták azt is, hogy a nemi egyenlőség normájának terjedésével a nők jobban csoportosultak a felsőoktatás bizonyos szakjain (erősebb a horizontális szegregáció), emellett az is fennállt, hogy ahol kiterjedtebb volt a nem egyetemi felsőfokú képzés, ott is nagyobb volt a horizontális szegregáció. Utolsó eredményük, hogy országoként a vertikális és horizontális szegregáció pozitív kapcsolatban volt egymással, más tényezők hatásának kiszűrése után is, de a nemi egyenlőség eszméjének elterjedtsége erősebben hatott a vertikális egyenlőtlenségekre, mint a horizontálisakra.

Az empirikus vizsgálat hipotézisei és eredményei

A tanulmány empirikus felében vizsgálni fogjuk a nemek szerinti horizontális és vertikális szegregáció egyes megnyilvánulásait a felsőoktatásban, megnézzük a „nőies” és „férfias” karok presztízsét, illetve az egyetemi és főiskolai karokon tanuló lányok arányát. Emellett vizsgálni fogjuk a „férfias” és „nőies”, illetve az egyetemi és főiskolai karokon a fiúk és lányok társadalmi háttérének különbségeit is.

Első hipotézisünk szerint – mely a horizontális szegregációra vonatkozik, és az előbbieken ismertetett szakirodalom eredményeire épül – a természettudományos és mérnöki képzésben a fiúk, míg a többi karon, de különösen a humán, tanári, tanító szakokon (karokon) a lányok lesznek nagy többségben. Azonban a két világháború közti bölcsészkarokon (Bíró és Nagy, 2007) a humánbölcsészek 46,3 százaléka, a természettudományt hallgatók 46,4 százaléka volt nő, azaz nem váltak el élesen az utak nemek szerint tudományterületenként, tehát a mi adataink is hozhatnak meglepő eredményeket. Megfigyel-

hető volt, hogy a második világháború előtti bölcsészkarokon (ahol természettudományos szakok is szerepeltek) az átlagosnál több férfi tanult a görög, fizika és latin szakokon, alig volt különbség a nemek arányában a magyar, természettan, történelem, földrajz és matematika szakokon, és a nők aránya átlag feletti volt a francia, német, angol, kémia és olasz szakokon (*Bíró és Nagy, 2007*).

A vertikális szegregációt tekintve, hipotézisünk szerint (a feldolgozott szakirodalomra támaszkodva) a lányok a felsőoktatásban nagyobb arányban tanulnak majd főiskolai karokon, mint egyetemeken, és kevesebben terveznek PhD tanulmányokat, mint a fiúk.

A diákok társadalmi háttérével kapcsolatban vizsgálni fogjuk a „nőies” és „férfias”, illetve az egyetemi és főiskolai karokon a „férfihátrány-hipotézis” fennállását, miszerint a felsőoktatásban tanuló fiúk társadalmi mobilitása kisebb, mint a lányoké, csak jobb kulturális és anyagi háttérrel próbálják meg a továbbtanulást. Hipotézisünk szerint mivel a „nőies” és a főiskolai karok presztízse valamivel alacsonyabb, itt nem fog fennállni a férfihátrány-hipotézis, ide a rosszabb háttérű fiúk is bekerülnek, míg a „férfias” és az egyetemi karokon már kimutatható, hogy a fiúk csak jobb társadalmi háttérrel képviselik magukat. (3)

Az elemzésben a „Regionális Egyetem” kutatás két adatbázisát használtuk fel (kutatásvezető: Kozma Tamás): az első az elsőéves főiskolások és egyetemisták mintája (N=1587 fő, a továbbiakban ISCED51-el jelöljük), a második pedig a negyedéves főiskolások és egyetemisták mintája (N=940 fő, a továbbiakban ISCED54-el jelöljük). Mindkét minta regionális, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye oktatási intézményei, illetve a három – a „partiumi” térségben levő – határon túli intézmény diákjai szerepelnek benne. Az adatfelvétel 2003 és 2005 között zajlott. Tudatában vagyunk annak, hogy eredményeink nem feltétlenül általánosíthatók majd Magyarország egészére, bár a minták elemszáma (1587 és 940 fő) megfelel a módszertani követelményeknek. (A minta regionális jellegének hatására még később, az összegzésben kitérünk.)

Elsőként a horizontális szegregációt vizsgáljuk az elsőéves egyetemista és főiskolai hallgatók körében. Ehhez karonként képeztünk egy női arány indexet (NAI) (4): a női arány index nagyobb egynél, ha a lányok aránya az átlagos 67,44 százalék feletti, és kisebb egynél, ha az alatti.

Az ötödik táblázat szerint, hipotézisünkkel összhangban a fiúk csak a Debreceni Egyetem Műszaki Főiskolai Karán vannak többségben, illetve megfigyelhető, hogy a Debreceni Egyetem Természettudományi Karán a fiúk egyenlő arányban vannak a lányokkal. A többi karon (intézményben) a nők vannak többségben, és a két határon túli főiskolán/egyetemen (Partium Keresztény Egyetem, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) is hasonlóak az arányok a magyarországiakéhoz. Az is látható, hogy nemcsak az alacsonyabb presztízszű főiskolai karokon vannak többségben a lányok, hanem egyes nagy presztízszű egyetemi karokon is.

A női arány index (NAI) szerint ezután megkülönböztetjük a „férfias” (a lányok aránya átlag alatti), a „nőies” (a lányok aránya átlag feletti), és végül az „uniszex” karokat (a lányok aránya átlag körüli), (lásd a hatodik táblázatot).

Ahhoz, hogy megállapíthassuk a „férfias” és „nőies” karok, illetve a hozzájuk kapcsolódó szakmák presztízst, az értelmiségi foglalkozások társadalmi megítélésével kapcsolatos korábbi vizsgálatokat vehetjük alapul (*Szabó, 1997; Marián, 1997*). A két vizsgálatban a szakmák iránti rokonszenv és a szakmák társadalmi megbecsültsége jelentős eltéréseket mutatott. Míg a pedagógus pálya és a segítő szakmák iránti rokonszenv magas a lakosság körében, a szakmák társadalmi megbecsültsége és kereseti rangsora szerint a jogi, informatikai, menedzseri és politikusi pályák vannak a lista élén. A lakosság véleménye szerint legjobban lehet keresni a jogi, orvosi, közgazdász és gépészmérnök szakmákkal, és legkevésbé a tanári, óvónői és könyvtárosi pályákkal. A jogászokat, lelkészeket, újságírókat, közgazdászokat és gépészmérnököket túlfizetett pályáknak tartják az

emberek (a társadalmi és anyagi megbecsültség közötti rés alapján), míg a pedagógusokat és óvónőket alulfizetettnek tartják.

5. táblázat. *Férfiak és nők aránya karonként egy regionális mintában (ISCED51)*

<i>Kar</i>		<i>Férfiak</i>	<i>Nők</i>	<i>Női arány index (NAI)</i>
DE Agrártudományi Kar	N	36	65	0,95
	%	35,64	64,36	
DE Bölcsészettudományi Kar	N	29	175	1,27
	%	14,22	85,78	
DE Természettudományi Kar	N	55	55	0,74
	%	50,00	50,00	
DE Közgazdaságtudományi Kar	N	36	54	0,89
	%	40,00	60,00	
DE Orvostudományi Kar	N	16	34	1,01
	%	32,00	68,00	
DE Műszaki Kar	N	108	37	0,38
	%	74,48	25,52	
Hajdúböszörményi Főiskolai Kar	N	2	95	1,45
	%	2,06	97,94	
Nyíregyházi Egészségügyi Főiskola	N	13	41	1,13
	%	24,07	75,93	
DE Jogi és Államtudományi Kar	N	36	86	1,05
	%	29,51	70,49	
Partium Keresztény Egyetem	N	60	112	0,96
	%	34,88	65,12	
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola	N	53	68	0,83
	%	43,80	56,20	
Nyíregyházi Tanárképző Főiskola	N	23	88	1,18
	%	20,72	79,28	
Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola (KFRTF)	N	13	84	1,28
	%	13,40	86,60	
Összesen	N	480	994	67,44=100%
	%	32,56	67,44	

Jelen táblázatunkban a Chi-négyzet statisztika *** szinten ($p < 0,001$) szignifikáns.

6. táblázat. *A „nőies” és „férfias” karok. Összegző táblázat a női arány index (NAI) alapján. (ISCED51)*

<i>„Nőies” karok (NAI: 1,05 felett)</i>	<i>„Férfias” karok (NAI: 0,95 alatt)</i>	<i>Uniszex karok (NAI: 0,95-1,05)</i>
Hajdúböszörményi Főiskola (1,45)	DE-Műszaki (0,38)	DE-Agrár
KFRTF (1,28)	DE-TTK (0,74)	PKE
DE-BTK (1,27)	Kárpátaljai Főisk. (0,83)	DE-Jog
Nyíregyháza, tanár (1,18)	DE-Közigazdasági (0,89)	DE-Orvosi
Nyíregyháza, egészségügyi (1,13)		

A dőlten szedett két intézményben a nők aránya 50 százalék vagy az alatti.

Egy másik vizsgálatban (Fónai, 2009) a Debreceni Egyetem Tehetségdonozó Programjában részt vevő diákok értékelték a Debreceni Egyetem karainak presztízsét. (5) A diákok véleménye alapján az orvosi, jogi, közigazdasági és műszaki kar szerepelt a karok

presztízslistájának élén, a klasszikus egyetemi karok (BTK, TTK) esetén azonban státuszvesztést figyelhetünk meg. Az agrárképzést sem sorolták előre a hallgatók, és az egészségügyi kar szintén a lista végén helyezkedett el.

A mi vizsgálatunkban a karok presztízst tekintve tehát megállapítható, hogy a „nőies” karok a DE-BTK kivételével főiskolai karok, és általában a segítő szakmák tartoznak ide (óvónő, szociálpedagógus, tanár, egészségügyi pálya), melyek társadalmi és anyagi megbecsültsége kicsi. A pedagógus pálya elnőiesedésének hátterében állhat azonban az is, hogy más foglalkozásokkal összehasonlítva kisebb a kötött munkaidő aránya (kevesebb a tanítási napok száma), és jellemző a védett közalkalmazotti státusz, ami a kevesebb jövedelem ellenére mégis vonzóvá teszi a pályát a lányok számára.

Az uniszex karok között már találunk magas presztízszű pályákra felkészítő képzéseket (jogi, orvosi), bár a kezdő fizetéseket tekintve ez a két szakma sem tartozik a legelismerettebb szakmák közé (később azonban a fizetések meredeken emelkednek). Itt találjuk a Partiumi Keresztény Egyetemet is, melynek vegyes a profilja (Bölcsészettudományi, Közgazdaságtudományi és Művészeti Kar van itt, szakok szerint turisztikát, filozófiát, képzőművészetet, vallástant, szociális munkát, szociológiát, angolt, románt, reklám szakmát és menedzsmentet tanulhatnak itt a diákok). A magasabb presztízszű közigazgatási pályára a lányok az átlagos arányuk alatt készülnek, a „férfias” karok közt találjuk emellett a Kárpátaljai Főiskolát, valamint várakozásainknak megfelelően a Debreceni Egyetem Természettudományi Karát és a Műszaki Főiskolai Kart, ahol ténylegesen 50 százalékos vagy az alatti a lányok aránya.

Nézzük most a „nőies”, „férfias” és „uniszex” karokon tanuló lányok és fiúk kulturális és anyagi háttérének különbségeit. Kutatási kérdésünk, hogy a karok három csoportjánál fennáll-e a férfihátrány-hipotézis (azaz, hogy a felsőoktatásban tanuló fiúk társadalmi mobilitása kisebb). Hipotézisünk szerint mivel a „nőies” karok presztízse valamivel alacsonyabb, itt nem fog fennállni a férfihátrány-hipotézis, ide a rosszabb háttérű fiúk is bekerülnek. A „férfias” és „uniszex” karokon azonban a fiúk csak jobb háttérrel képviseltetik magukat, anyagi és kulturális háttérük kedvezőbb lesz, mint a lányoké.

7. táblázat. A „nőies”, férfias és uniszex karok diákjainak társadalmi háttere nemek szerint (ISCED51)

Háttérváltozók	„Nőies” karok N=615	„Férfias” karok N=506	„Uniszex” karok N=466
Szülők kulturális tőkéje			
Apa iskolázottsága	NS	NS	NS
Anya iskolázottsága	NS	NS	NS
Apa olvas-e	NS	NS	NS
Anya olvas-e	Fiúk anyja többet	NS	NS
Apa olvas-e szépirodalmat	NS	NS	NS
Anya olvas-e szépirodalmat	NS	NS	NS
Gazdasági tőke			
Testvérek száma	NS	NS	NS
Egy háztartásban élők száma	NS	NS	NS
Tartós fogyasztási cikkekkkel való ellátottság	NS	Fiúknak jobb	Fiúknak jobb
Jobban él-e, mint 10 éve	NS	NS	NS
Előfordulnak-e anyagi gondok	NS	NS	NS
Lakóhely településtípusa	NS	Fiúknak jobb	NS

A táblázat az SPSS program kereszt táblás és „compare means” futásain alapul. NS jelöli a Chi-négyzet próba és az ANOVA teszt szerint nemenként nem szignifikáns kapcsolatokat.

Látható, hogy hipotézisünkkel szemben a férfihátrány-hipotézis (a fiúk kisebb társadalmi mobilitása) a karok nemi megoszlásának jellegétől függetlenül fennáll, a lányok háttere egyik mutatóban sem kedvezőbb. (Látható az is, hogy a bontott adatok miatti kisebb elemszámok következtében csak kevés a nemenként szignifikánsan különböző mutató.)

A „nőies” karokon a fiúk kulturális háttere a kedvezőbb, a „férfias” és „uniszex” karokon pedig az anyagi hátterük jobb. A „nőies” karokon a fiúk anyja többet olvas, mint a lányoké, az anyagi háttért tekintve azonban nincs különbség nemenként. Eszerint a „nőies” karokon nagy kisebbségben levő fiúkat feltehetőleg a sokat olvasó anyák biztatják ilyen „lányos” szakok, karok választására.

A „férfias” és „uniszex” karokon viszont a fiúknak jobb az anyagi háttere (a tartós fogyasztási cikkekkel való rendelkezést tekintve), és a „férfias” karokon a fiúk lakóhelyének településtípusa kedvezőbb, a kulturális háttérben azonban nincs különbség a fiúk és lányok között. Az „uniszex” és „férfias” karokon tanuló fiúk (akik ha nincsenek is minden esetben többségben, de átlagos nagyságuk körül, vagy a felett képviseltetik magukat) csak jobb anyagi háttérrel és kedvezőbb állandó lakhellyel próbálják meg a továbbtanulást, míg a lányok – akik viszonylag kis arányban képviseltetik magukat ezeken a karokon – rosszabb anyagi hátterük ellenére is itt tanulnak.

Úgy tűnik tehát, hogy a karok presztízse és „nőies” vagy inkább „férfias” jellege nem befolyásolja érdemben, hogy milyen a fiúk és lányok társadalmi háttérének különbsége. A férfihátrány-hipotézis, tehát hogy a fiúknak kisebb a társadalmi mobilitása, mindhárom típusú karon kimutatható, különbség csak abban van, hogy inkább a kulturális, vagy inkább az anyagi hátterük a kedvezőbb.

Nézzük most a vertikális szegregáció egyik formáját, azaz, hogy milyen a fiúk és lányok aránya az egyetemi és főiskolai karokon.

8. táblázat. A fiúk és lányok aránya az egyetemi és főiskolai karokon (%) (ISCED51)

	Egyetemi karok	Főiskolai karok
Fiú	31,6%	33,9%
Lány	68,4%	66,1%
N	849 (100%)	625 (100%)

A Chi-négyzet statisztika nem szignifikáns.

Látható, hogy hipotézisünkkel szemben a fiúk és lányok nagyjából ugyanolyan arányban tanulnak egyetemi, illetve főiskolai karokon a térségben. (6) Megjegyezzük azonban, hogy a vertikális szegregáció olyan formában mégis jelen van a képzésben, hogy PhD képzéssel kapcsolatos terveik fiúknak nagyobb arányban vannak, mint a lányoknak (lásd: *Fényes*, 2009).

Bár kimutattuk, hogy a fiúk és lányok aránya hasonlóan alakul a főiskolai és egyetemi karokon, de most vizsgálni tudjuk azt is, hogy az alacsonyabb presztízsi főiskolai és a magasabb presztízsi egyetemi képzésben milyen a fiúk és lányok társadalmi háttérének különbsége. Hipotézisünk szerint a főiskolai képzésben nem fog fennállni a férfihátrány-hipotézis (a lányok társadalmi mobilitása itt nem lesz kedvezőbb), a rosszabb társadalmi hátterű fiúk inkább megjelennek a főiskolai képzésben, mint az egyetemiben.

Az egyetemi és főiskolai karok összevont adatai szerint az ISCED51 adatbázisban a férfihátrány-hipotézis összességében fennállt (lásd: *Fényes és Pusztai*, 2006). Mind a kulturális, mind az anyagi háttere jobb volt a fiúknak, de a bontott adatok szerint a főiskolásoknál inkább a fiúk kulturális háttere jobb (a magasabban iskolázott és többet olvasó szülők ösztönözték fiaikat a főiskolai tanulmányokra), az egyetemistáknál pedig inkább a fiúk anyagi háttere és lakóhelyüknek a településtípusa a kedvezőbb (a fiúk csak kedvezőbb anyagi háttérrel tanulnak tovább az egyetemi képzésben).

9. táblázat. Az egyetemista és főiskolás fiúk és lányok társadalmi háttérének különbségei

Háttérváltozók	ISCED51 egyete- misták	ISCED51 főiskolások	ISCED54 egyete- misták	ISCED54 főiskolások
Szülők kulturális tőkéje				
Apa iskolázottsága	Fiúknak jobb	Fiúknak jobb	NS	NS
Anya iskolázottsága	NS	Fiúknak jobb	NS	NS
Apa olvas-e	NS	Fiúk apja többet	NS	NS
Anya olvas-e	NS	NS	NS	NS
Apa olvas-e szépirodalmat	NS	NS	Nincs adat	Nincs adat
Anya olvas-e szépirodalmat	NS	NS	Nincs adat	Nincs adat
Gazdasági tőke				
Testvérek száma	NS	NS	NS	NS
Egy háztartásban élők száma	NS	NS	Nincs adat	Nincs adat
Tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottság	Fiúknak jobb	NS	NS	Fiúknak jobb
Jobban él-e, mint 10 éve	NS	NS	Fiúk inkább	Fiúk inkább
Előfordulnak-e anyagi gondok	NS	NS	NS	Fiúk kevés- bé
Lakóhely településtípusa	Fiúknak jobb	NS	NS	NS

A táblázat az SPSS program keresztábrák és „compare means” futásain alapul. NS jelöli a Chi-négyzet próba és az ANOVA teszt szerint nemenként nem szignifikáns kapcsolatokat.

Az ISCED54 adatbázisban a férfihátrány-hipotézis csak az anyagi háttér vonatkozásában teljesült az összevont adatoknál (lásd: Fényes, 2006). Az intézménytípusonként bontott adatok szerint viszont az egyetemista fiúknak az anyagi háttere sem kedvezőbb, csupán egy mutatóban, míg a főiskolás fiúk anyagi háttere több mutató szerint jobb, mint a lányoké. A kulturális háttér és a lakóhely vonatkozásában az eredmények szerint (összhangban a korábbi összevont eredményekkel) nincs szignifikáns különbség a fiúk és lányok között. Tehát, hipotézisünkkel szemben, a fiúk főiskolai (alacsonyabb presztízsű) továbbtanulásánál hangsúlyosabban számítottak az anyagi szempontok, mint az egyetemi tanulmányoknál.

Összességében, hipotézisünkkel szemben – mindkét adatbázisban – a főiskolások körében is fennáll a férfihátrány-hipotézis: nemcsak az egyetemista, hanem a főiskolás fiúk társadalmi háttere is valamivel kedvezőbb, a fiúk itt is kevésbé voltak mobilak, mint a lányok.

Összegzés

A nemek szerinti horizontális és vertikális szegregáció jelensége nem tűnt el az oktatásban, annak ellenére, hogy napjainkban, a felsőoktatásban a lányok vannak többségben, és sok szempontból előnyös helyzetben vannak az oktatás más szintjein is. Jellemző, hogy egyes karok (szakok) elnöiesedése tovább folytatódik, miközben egyes, férfiak által uralt képzési területeken is folyamatosan emelkedik a nők aránya. A horizontális szegre-

gáció ugyan kissé csökken a képzésben, de még mindig hátrányos helyzetbe hozza a lányokat, a „nőies” szakmák választása csökkenti a későbbi munkaerőpiaci érvényesüléseket, a lányok által uralt foglalkozások megbecsültsége jóval alatta marad a férfiak által uralt területeknek.

A vertikális szegregáció szerint a nők aránya csökken az oktatás felsőbb szintjein (főleg a PhD képzésben és a felsőoktatási oktatók között kisebb az arányuk). Jellemző emellett, hogy az oktatás és kutatás területén a nők alacsonyabb beosztásokban, kisebb presztízsű állásokban vannak jelen nagyobb arányban, és emiatt keresetük is alacsonyabb.

Empirikus kutatásunkban a felsőoktatásban nemek szerint meglévő horizontális és vertikális szegregáció egy-egy szeletét vizsgáltuk egy regionális mintában. Elkülönítettünk „nőies” és „férfias” karokat (ahol a nők aránya átlag alatti, illetve afeletti volt), és kimutattuk, hogy a vizsgált térségben – összhangban a szakirodalom eredményeivel – a feminizált karok presztízse kisebb, mint ahol a férfiak aránya átlagos, vagy afeletti. A vertikális szegregációt vizsgálva azonban, hipotézisünkkel szemben, nem volt kimutatható, hogy az alacsonyabb presztízsű főiskolai karokon nagyobb arányban képviseltetik magukat a lányok, mint az egyetemi karokon. A hipotézisünknek ellentmondó eredmény háttérben az állhat, hogy a vizsgált térségben (Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, valamint Erdély és Kárpátalja határhoz közeli részei) nem volt műszaki egyetem, csak műszaki főiskolai kar, és így a főiskolákon több fiú tanult, mint ha lenne műszaki egyetem. Azonban a szakirodalom szerint (Hrubos, 2001b) az is kimutatható, hogy a lányok erősebb beáramlása figyelhető meg az 1990-es években az egyetemi képzésbe, mint a főiskolaiban, tehát lehet, hogy napjainkban általában sem jellemző, hogy az egyetemi karokon kisebb a lányok aránya, mint a főiskolai karokon. (7)

A diákok társadalmi háttérét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy akár a „nőies” és „férfias” karokat, akár az egyetemi és főiskolai képzést tekintjük, a vizsgálati térségben fennállt a férfihátrány-hipotézis (8), a felsőoktatásban tanuló fiúk társadalmi mobilitása kisebb, mint a lányoké, függetlenül attól, hogy milyen típusú karról van szó. Hipotézisünkkel szemben az alacsonyabb presztízsű „nőies” karokon és a főiskolai képzésben is a fiúk csak kedvezőbb társadalmi háttérrel próbálták meg a továbbtanulást.

Jegyzet

(1) A vizsgálat elit intézménynek tekintette azokat az iskolákat, ahol az átlagnál magasabbak a teszt eredmények, kisebbek a felvételi arányok, és végül kisebb a végzetek aránya is.

(2) Míg 2001-ben csak 42,4 százalék volt a nők aránya a nappali PhD képzésben Magyarországon, a 2007-es adatok szerint arányuk már 50 százalék (*Nők és férfiak Magyarországon*, 2007). A Debreceni Egyetemen ennél nagyobb arányban vannak jelen, ennek háttérben a műszaki doktori képzés hiánya áll a térségben. A Debreceni Egyetem doktori képzésében a nők speciális helyzetével foglalkozott munkáiban Fináncz (2009) és Tornyai (2006) is.

(3) A két világháború közti bölcsészkarokon belül a feminin, maszkulin és uniszex szakok közt csupán kis különbség volt a diákok társadalmi háttére és a születési hely településtípusa vonatkozásában, viszont kimutatható volt, hogy a feminin szakokon felülreprezentáltak voltak a zsidó hallgatók (főleg a zsidó lányok nagy aránya miatt, bár a zsidó fiúk is felülreprezentáltak voltak ezeken a szakokon). Emellett kimutatható volt, hogy a leány hallgatók szüleinek iskolázottsága a feminin szakok esetén magasabb volt, mint a maszkulin szakoknál, ami szemben áll

azzal a feltételezéssel, hogy a maszkulin szakok elvégzése nagyobb erőfeszítést és jobb családi háttért követel meg a nők részéről (Bíró és Nagy, 2007).

(4) Az index hasonló Bíró és Nagy (2007) reprezentációs értékéhez, de mi nem szakonként a bölcsészkaron belül, hanem karonként nézzük meg a nemi arányokat. Ennek háttérben az áll, hogy bár szakokra lebontva is rendelkezünk adatokkal, de szakokra nem volt reprezentatív a minta, illetve a túl kicsi elemszámok is gondot okozhattak volna az eredmények értelmezésénél.

(5) A karok presztízsét a szakok keresettsége, ismertsége, nehézsége és az elérhető keresetek alapján határozták meg elsősorban a diákok, a „Miért sorolja ide?” nyitott kérdésre adott válaszok szerint.

(6) A lányok aránya még kicsit magasabb is az egyetemi, mint a főiskolai karokon, bár a különbség nem szignifikáns. Itt azonban torzító tényező lehet, hogy Debrecenben nem volt műszaki egyetem, csak műszaki főiskolai kar, és így a főiskolákon több fiú tanult, mintha lenne műszaki egyetem.

(7) Megjegyezzük, hogy az adatfelvétel (melyre empirikus vizsgálatunkban támaszkodtunk) idején még nem indult meg tömegesen az új típusú (bolo-

gnai) képzés, így annak vizsgálata, hogy az alap- és mesterképzésben milyen lesz a lányok és fiúk aránya, majd a későbbi vizsgálatok tárgya lehet.

(8) A fiúk kisebb társadalmi mobilitását a felsőoktatásban nemzetközi és más hazai vizsgálatok is kimu-

tatták (erről részletesen lásd: Fényes, 2009; Fényes és Pusztai, 2006).

Irodalom

- Bae, Y., Choy, S., Geddes, C., Sable, J. és Snyder, T. (2000): *Trends in Educational Equity of Girls and Woman*. Natl. Cent. Educ. Stat., Washington, D.C.
- Bíró Zsuzsanna Hanna és Nagy Péter Tibor (2007): Nemi esélyek és nemi döntések a két világháború közötti bölcsészkarokon. *Educatio*, 4. 564–590.
- Bolyán Anita (2001). Nők a felsőoktatásban. *Magyar Felsőoktatás*, 1–2. 29–31.
- Bourdieu, P. és Passeron, J. C. (1977): *Reproduction in Education, Society and Culture*. Sage, London.
- Bradley, K. (2000): The Incorporation of Woman into Higher Education: Paradoxical Outcomes? *Sociology of Education*, 1. 1–18.
- Bukodi Erzsébet, Mészárosné Halász Judit, Polónyi Katalin és Tallér András (2005, szerk.): *Nők és férfiak Magyarországon 2004*. Központi Statisztikai Hivatal, Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, Budapest.
- Charles, M. és Bradley, K. (2002): Equal but Separate? A Cross-National Study of Sex Segregation in Higher Education. *American Sociological Review*, 4. 573–599.
- Dryler, H. (1998): Parental Role Models, Gender and Educational Choice. *The British Journal of Sociology*, 3. 375–398.
- Faragó Péter (2000): Nők a tudományban. A tudós nők helyzete Magyarországon a 20. században. In Balogh Margit és S. Nagy Katalin (szerk.): *Asszonyországok a 20. században*. BME Szociológia és Kommunikáció Tanszék, Budapest. 25–33.
- Fényes Hajnalka (2006): Férfiak és nők az érettségi utáni képzésben határon innen és túl. In Juhász Erika (szerk.): *Régió és oktatás. A „Regionális Egyetem” kutatás zárókonferenciájának tanulmánykötete*. Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, Debrecen. 115–128.
- Fényes Hajnalka és Pusztai Gabriella (2006): Férfiak hátránya a felsőoktatásban egy regionális minta tükrében. *Szociológiai Szemle*, 1. 40–59.
- Fényes Hajnalka (2009): Nemek szerinti iskolai eredményesség és a férfihátrány-hipotézis. *Magyar Pedagógia* (megjelenés alatt).
- Fináncz Judit (2009): *Tudományos utánpótlásképzés Európában és Magyarországon: A doktori képzésben résztvevők helyzete*. PhD disszertáció. Debreceni Egyetem Neveléstudományi Doktori Program.
- Fónai Mihály (2009): A Debreceni Egyetem Tehetséggondozó Programjába került hallgatók rekrutációja és a szakok értékelése (megjelenés alatt).
- Freeman, C. E. (2004): Trends in Educational Equity of Girls and Woman 2004. National Center for Education Statistics U.S. Department of Education.
- Haraszthy Ágnes és Hrubos Ildikó (2002): A nők és a tudomány – európai dimenzióban. *Magyar Tudomány*, 3. 333–339.
- Hrubos Ildikó (1996): A nők iskolai végzettsége és szakképzettsége Magyarországon. *Társadalmi Szemle*, 7. 55–57.
- Hrubos Ildikó (2001a): A nők esélyei a felsőoktatásban I. *Magyar Felsőoktatás*, 8. 37–38.
- Hrubos Ildikó (2001b): A nők esélyei a felsőoktatásban II. *Magyar Felsőoktatás*, 9. 37–38.
- Hrubos Ildikó (2001c): A nők esélyei a felsőoktatásban III. *Magyar Felsőoktatás*, 10. 39–40.
- H. Sas Judit (1984): *Nőies nők és férfias férfiak. A nőkkel és férfiakkal kapcsolatos sztereotípiák élete, eredete és szocializációja*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Jacobs, J. A. (1996): Gender Inequality and Higher Education. *Annual Review of Sociology*, 22. 153–185.
- Jacobs, J. A. (1999): Gender and the Stratification of Colleges. *The Journal of Higher Education*, 2. 161–187.
- Keller J. és Mártonfi Gy. (2006): Oktatási egyenlőtlenségek és speciális igények. In *Jelentés a magyar közoktatásról 2006*. http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=Jelentes2006-19_egyenloseg
- Kissné Novák Éva (2002): Nők a magyar tudományban. *Magyar Tudomány*, március 340–348.
- Kissné Novák Éva (2005): Nők felsőfokon. In Palasik Mária és Sipos Balázs (szerk.): *Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs?* Napvilág Kiadó, Budapest. 141–149.
- Koncz Katalin (1985): A nők bővülő foglalkoztatását kísérő feminizálódás jelensége és történelmi folyamata. In Koncz Katalin (szerk.): *Nők és férfiak – hiedelmek, tények*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 151–165.
- Koncz Katalin (1996): Nőszemközt. A nők iskolázottsága – nemzetközi összehasonlásban. *Társadalmi Szemle*, 7. sz. 46–54.
- Kovács M. (2007): Nemi sztereotípiák, nemi ideológiák és karrier aspirációk. *Educatio*, tavasz 99–114.
- Liskó Ilona (2003): Továbbtanulási ambíciók és esélyek. *Educatio*, 2. 222–235.
- Marián Béla (1997): *Mérlegen a középiskola. Közvélemény-kutatás a középiskola feladatairól és a tanárok megbecsüléséről*. <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=Jelentes97-hatter-Marian-Merlegen>
- Női rektorok Európában (2008). *Egyetemi Élet*, március, 35.
- Nők és férfiak Magyarországon 2007*. (2008) Központi Statisztikai Hivatal – Szociális és Munkaügyi Minisztérium, Budapest.
- Oktatási körkép* (2005). OECD mutatók – 2005 évi kiadás: Összefoglalás magyarul. <http://www.oecd.org/dataoecd/49/17/35311939.pdf>

Palasik Mária (2006): *Részvételi arány és szakválasztás*. <http://www.szmm.gov.hu/download.php?ctag=download&docID=13985>

Rajkó Andrea (2002): Nők a műszaki pályán a 20. században. *Magyar Felsőoktatás*, 1–2. 45–46.

Spelke, E. S. (2005): Sex Differences in Intrinsic Aptitude for Mathematics and Science? *A Critical Review. American Psychologist*, 9. 950–958.

Szabó Ildikó (1997): *A szakma hangja. Iskolaigazgatók elképzelései az oktatás emberi tényezőiről*. <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=Iskolavezetok-05-Szabo>

Tornyai Zsuzsa (2006): Női tudósjelöltek a Debreceni Egyetemen. In Juhász Erika (szerk.): *Régió és oktatás. A „Regionális Egyetem” kutatás zárókonferen-*

ciájának tanulmánykötete. Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, Debrecen. 301–317.

Tornyai Zsuzsa (2008): Nők a katedrán – a nők lehetőségei a tudományos életben. In Kiss Endre és Buda András (szerk.): *Interdiszciplináris pedagógia és az eredményesség akadályai*. Debreceni Egyetem Neveléstudományok Intézete, Debrecen. 598–607.

Tornyai Zsuzsa (2009): Nők az egyetemeken: a padtól a katedráig. In Bajusz Bernadett és mtsai (szerk.): *Professori Salutem. Tanulmányok a 70 éves Kozma Tamás tiszteletére*. Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, Debrecen. 89–102.

A Gondolat Kiadó könyveiből